

UOT: 82-09.

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ SƏRBƏST ŞEİRİNDƏ MODERNİZM VƏ POSTMODERNİZMİN TƏZAHÜRLƏRİ

f.ü.f.d. Əliyeva Gültəkin Ağacan qızı

Bakı Slavyan Universiteti

Gultekin392@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə müstəqillik dövründə sərbəst şeirin yeni mərhələyə qədəm qoyması və bu yeniliyi şərtləndirən modernizm və postmodernizm amilləri araşdırılır. Qeyd olunur ki, bu dövrdə sərbəst şeirə gələn çoxluğa və fərdi üslublarını formalaşdırması onun mənzərəsini dəyişir. Kamal Abdulla, Vaqif Bayatlı Odər, Adil Mirseyid, Həmid Herişçi, Rəşad Məcid, Səlim Babullaoğlu, Qulu Ağsəs, Etimad Başkeçid, Murad Köhnəqala, Dəyanət Osmanlı, Zahir Əzəmət, Əjdər Ol, Azad Yaşar, Qəşəm Nəcəfzadə, Şaiq Vəli, Rasim Qaraca, İbrahim İbrahimli, Xanəmir, Aqşin Yenisey, Könül Həsənqulu və b. onlarla şairin sərbəst şeirləri bu poetik formanın yeni yolunu müəyyənləşdirir. Yeni nəslin sərbəst şeirləri yeni poetik yol xəritəsini müəyyənləşdirmiş və bununla da bir mərhələ təşkil edir. Onların yaradıcılığında ən çox nəzərə çarpan modernizm və postmodernizm xüsusiyyətləridir. Belə demək mümkünsə, sərbəst şeirin ən böyük uğurlarından biri modernizmin və postmodernizm çağdaş Azərbaycan sərbəst şeirinin ən böyük hadisəsidir. Sərbəst şeir poetik təfəkkürdə daha da möhkəmlənib və strukturlaşib.*

Açar sözlər: müstəqillik dövrü, sərbəst şeir, modernizm, postmodernizm, formalaşma

Key words: period of independence, free verse, modernism, postmodernism, formation

Ключевые слова: период независимости, свободный стих, модернизм, постмодернизм, формирование

Müstəqillik dövründə Azərbaycan poeziyası, eləcə də sərbəst şeir özünün yeni mərhələsinə qədəm qoyur. Bu yeniliyi şərtləndirən müəyyən amillər var idi. Bu dövrdə sərbəst şeirə gələn çoxluğa və fərdi üslublarını formalaşdırması onun mənzərəsini dəyişir. Onlar dünya təcrübəsini yaxşı öyrənmiş, onların şeirlərindən tərcümələr etmiş və yeni sərbəst şeirin formalaşmasında müəyyən işlər görmüşlər. Kamal Abdulla, Vaqif Bayatlı Odər, Adil Mirseyid, Həmid Herişçi, Rəşad Məcid, Səlim Babullaoğlu, Qulu Ağsəs, Etimad Başkeçid, Murad Köhnəqala, Dəyanət Osmanlı, Zahir Əzəmət, Əjdər Ol, Azad Yaşar, Qəşəm Nəcəfzadə, Şaiq Vəli, Rasim Qaraca, İbrahim İbrahimli, Xanəmir, Aqşin Yenisey, Könül Həsənqulu və b. onlarla şairin sərbəst şeirləri bu poetik formanın yeni yolunu müəyyənləşdirmişdir. Yeni nəslin sərbəst şeirləri yeni poetik yol xəritəsini müəyyənləşdirmiş və bununla da bir mərhələ təşkil etmişdir. Onların yaradıcılığında ən çox nəzərə çarpan modernizm və postmodernizm xüsusiyyətləridir. Bunlara bəzən modernist şairlər də deyirlər. Lakin modernizmin yalnız 90-cı illər ədəbi hadisəsi olduğunu söyləmək də çətindir, öz başlanğıcını 80-ci illərdən götürmüşdür. Tənqidçi V.Yusiflinin fikrincə, yeni modernist şairlər əvvəlkilərdən fərqlənir: "Keçən əsrin 90-cı illərinin sonu yeni əsrin ilk illərindən başlayaraq modernist şeir təməyüülü yenidən poeziyamızda güclənməyə başladı. Bunu hansısa bir ədəbi qruğun güclənməsi ilə bağlamaq doğru olmazdı, sadəcə olaraq bu meyillərin yenidən güclənməsi tarixi bir zərurət idi. 60-cı illərin modernistlərindən fərqli olaraq "yeni" modernistlər poeziyada tək-tük yox, dəstə halında peyda oldular" (1, s. 356). Tənqidçi haqlıdır, bu mərhələdə poeziyaya gələn gənclər daha çox sərbəst şeirə meyil etdilər. Lakin dövrün sərbəst şeiri yalnız bu xüsusiyyəti ilə fərqlənmir, həm də sərbəst şeirin poetikasının inkişafı ilə nəzərə çarpır. Həm də bu dövrün sərbəst şeirçiləri Qərb

modernizmi ilə birbaşa irs-varis münasibətlərində oldular. Yəni bu dövrün sərbəst şeirçiləri, belə demək mümkünsə, milli sərbəst şeirin "şinelindən" çıxıb Qərb modernizmini mənimsədilər. Bu şairlərin heç birini Azərbaycan sərbəst şeirinin görkəmli nümayəndələri R.Rza, Ə.Kərim, F.Qoca, F.Sadiq, A.Abdullazadə, İ.İsmayilzadə, Ə.Salahzadənin davamçıları hesab edə bilmirik. Bu da təbiidir; yeni nəsil sərbəst şeirçilər poetik formanın üzərində çox böyük dəyişikliklər etdilər. Sərbəst şeirdə poetik forma dəyişiklikləri V.Bayatlı Odər, A.Mirseyid, Dəyanət Osmanlı, M.Köhnəqala, H.Herisçi, S.Babullaoğlu və b. yaradıcılığında daha aydın görünür. Məsələn, Adil Mirseyidin şeirləri son dərəcə orijinal struktura və poetik ideyaya malikdir. Hiss və duyğuların rəssam kimi rəngini verməyi bacarır. Səlim Babullaoğlunun şeirləri də poetik ənənəvi sərbəst şeir standartlarına cavab vermir. M.Köhnəqala və H.Herisçinin şeirlərində postmodernizm elementləri üstünlük təşkil edir. Bu müqayisələri daha da artırmaq olar. Ancaq yeniliklər bununla da məhdudlaşmır; yeni sərbəst şeir mənə və səs baxımından da dəyişmişdir. Yeni sərbəst şeirçilər şeirdə azadlığa daha çox meyil edir, şeirin daxili poetik imkanlarını zənginləşdirir, qrammatik quruluşlara üstünlük verir, alliterasiya, assonans, intonasiya, ahəng, vurğu kimi komponentlərə meyil edirlər.

Modernizm 90-cı illər ədəbiyyatında yalnız A.Mirseyid poeziyası ilə təmsil olunmur, həm də Dəyanət Osmanlı, Həmid Herisçi, Murad Köhnəqala, Səlim Babullaoğlu və b. yaradıcılığı ilə davam edir. Onların poeziyasında ənənəvini modern üsullarla davam etdirmək, predmeti əksətdirmənin yeni formalarını tapmaq, yeni poetik ifadə çalarları, obrazları və vasitələri yaratmaq tendensiyası üstünlük təşkil edir. Dəyanət Osmanlı ədəbiyyata yenilikçi mistik poeziyanın "2+M" ədəbi cərəyanının yaradıcılarından biri kimi gəldi. Elə ilk şeirlərində mistik gerçək dünyanın vəhdəti, hissləri, duyğularının yaşantılarından doğmuş orijinal poetik düşüncələrini prtya qoydu. Şair özü bu poetik yaşantılarını "Ağ şeirlər" adlandırırdı. Maraqlıdır ki, şairin ilk şeirlər kitabı da "Ağ kitab" adlanırdı. Lakin buradakı şeirlər şairin yalnız poetik improvizələri ilə fərqlənmirdi. Improvizə ilə heç bir hiss və duyğuya can verə bilməyəcəyini yaxşı anlayan gənc şair dünya poeziyasında yenilikçilik ruhu ilə fərqlənin hər hansı bir "izm"ə söykənməyi üstün tutur. Ədəbiyyatda improvizəni zəiflik hesab edən şair "Ağ kitab"dakı poetik məramını belə ifadə edirdi: "Poeziya mənim üçün tanrıya borcumun nədən ibarət olduğunu anlamaq və şəklini çəkmək istəyidi. Sevincin və kədər in hamıya təsiri eyni olmadığı kimi, araya gətirdiyi rahatlıq və can əzabı da eyni deyil...Görünən və görünməyən, yalnız duyula bilən gerçəkliyin üz qabığını soymaq, mistik mövcudluğun, yaşamının səbəblərini bilmək və bilmək-mənim poeziyadan umacağım budur" (2, s. 3).

Dəyanət Osmanlının assosiativ təfəkkürdən doğan şeirlərinə çox zaman ad qoymur, sözlər, misralar arasında da durğu işarələrindən istifadə olunmur. Şairin poetik düşüncəsində, qavrayışındakı mənalər və obrazlar mistik aurada təqdim olunur. D.Osmanlı modernist şeiri milli şeirə çevirməyi bacardı. Millilik yalnız şairin müraciət və təsvir etdiyi mövzuların, hadisələrin milliliyində deyil, həm də milli poetik düşüncənin formalaşdırılmasındadır. D.Osmanlı modernizminin vətəni türk dünyasıdır. Başqalarından fərqli olaraq özünü Avropaya tutmur, xalqın, millətin keçmişi və bugününü vəhdətdə götürür. Əgər A.Mirseyidin şeirlərində qərb düşüncəsi aparıcı xətt olursa, D.Osmanlının şeirlərində milli düşüncəyə üstünlük verilir. Şairin bu şeirlərində "can əzabında əriyən" vətənin keçmişinə gedir, "analarla bir düşərgədə" "topa-topa tüstüyə" büründürən o uzaq yurd yerində vətənin taleyindən xəbər tutmağa, kimin ölüb kimin qaldığını bilməyə çalışır. Keçmişini xatırlayan lirik mən özünü xalqa tutaraq şəhid olsalar da bir yürüş başlayıb "Kürün mübarək sularında qoşun-qoşun" boğulmalarını,

“Yeniseyin buğdayı üzündən//silkinib çıxsın yanar gözlü atlarımız”,-deyə türkün intəhasız vətəninə konturlarını cızır:

Siz gedərkən
tozlandı vətən qoşun-qoşun
yovşanlar titrəmədi
körpələrimiz diksinmədi arabalarda
amma vahiməli bir gündü
səsiniz hələ də tük ürpədir
orda at dırnaqları çığnar
məzarını düşmənlər məmləkətin (2, s. 7).

D.Osmanlının poeziyası modernist təmayülün milli qolunu təşkil etsə də, forma, estetik prinsiplər baxımından avanqard mövqeyini qoruyub saxlayır. Milli modernizmin bir ədəbi cərəyan kimi formalaşmasında onun şeirlərinin böyük köməyi olmuşdur. Məhz onun şeirləri ilə modernizm bir nəzəri konsepsiya olmaqdan çıxaraq yeni nümunələri yaranmışdır. D.Osmanlının şeirlərində modernizm və sürrealizmin estetik prinsipləri yeni gerçəkliklərin mahiyyətini üzə çıxarır. V.Yusifli bunu nəzərdə tutaraq yazır: “...cavan modernistlərin şeirlərində də sürrealizm elementlərinə təsadüf olunur və burada heç bir qəribəlik yoxdur. Rasim Qaracanın və eləcə də Dəyanət Osmanlının şeirlərində məhz bir-birilə əlaqəsi olmayan əşyalar, anlayışlar, məfhumlar “kommunikasiyaya” girir, müəyyən bir obrazın yaradılışı üçün açar rolunu oynayır” (3, s. 359). Bu mənada, D.Osmanlının şeirləri modernizmin yeni poetik nümunələri kimi diqqət çəkir. Şeirlərində obraz görümlü olur və onun duyğu və düşüncələri bütün çılpalığı ilə verilir. Obrazın düşüncələri azad və sərbəstdir; mənəvi buxovdan azaddır. “Mən ağaclardan daha tez böyüdüm”, “çılpaq heyvanlardan utanmadım//geyimli adamlardan//utandığım qədər”, “kəcavə kəcavə şairlər köçər//sözlər karvan-karvan yorğun qayıdar”, “üzümə baxa-baxa can verir sözlər”, “ağlaşma yerlərində ölənlər//toy məclisində ruhlar oxuyardı”, “yarpaqların dalınca//ağacları cavan öldü”, “hava canımtək sızıldayır//xoşca günlərim can verməkdə”, “biz cavan olmazdıq bu qədər// qocalıq görməsəydik” və s. poetik düşüncə və təsvirlər mistika ilə yüklənmişdir. Eyni mistik aura şairin şərti olaraq adlandırdığımız “Gün ötdü” şeirində də özünü göstərir. “Gün ötdü// mən hələ də evdəyəm//divardan ölü quşlara dönüb//tökülür xatirələr//qaralmış ruhlar görünüb itir//arabir” poetik passajı ilə başlayan şeirin sonrakı sətirlərində xatirələrin sonrakı şəkilləri ilə tanış oluruq:

Mən hələ də evdəyəm
və bir yığın qar masamda
soyuqdan göyərən şeirlərimdə
biçərə ürəyim
masada bir yığın üz
axıtdım qızıl qırmızı qanımları
dünya gözəli sözlərim ölü gözlər kimi
düşdü varğa
günəşə istiyə dikələn üzlər
bulaşdı söykəndi hər şeyə (2, s. 26).

D.Osmanlının şeirləri formaca da modern üslubdadır; burada şeir əvvəldən axıra eyni intonasiya ilə davam etmir, hətta sətirdən sətirə dəyişir. Sətirlərarası və misralararası durğu işarələri olmadığından ritm və intonasiya o işi görür. Hər söz, hər poetik passaj və fikir hissini,

düşüncənin poetik imkanlarını üzə çıxarır. Bir çox hallarda sətirlərəarası intonasiya və ritm də dəyişir və yeniləşir. Məsələn, şərti “Nə tez...” adlandırdığımız bir şeirinin başlanğıcındakı “Nə tez, nə tez//iyun günortasında//qaranlığın sonunadək//yol getməkdən rahat sükuta döndüm” intonasiyası sonrakı bölümlərdə dəyişir. İkinci passajda misraların hər birinin özünün ritmi boy göstərir və yalnız intonasiyanın gücü ilə poetik düşüncənin axarını tutmaq olur:

Mən burda kimsəsiz bir vadiyəm
yaşamaq istəmişəm uçunaraq
aydınlıq və şər yan keçir buralardan
səni gizli saxlaram Tanrıdan
qorxma qorxma (2, s. 35).

Bəzən şair fikrin ifadəsində poetik ritmlə nəsr birləşdirməyə çalışır; fikir necə gəlirsə, elə də ifadə olunur. Lakin bu poetik praporsiyanın pozulması anlamına gəlmir. Dədə Qorqud şeirlərində də bu cür passajlara rast gəlmək mümkündür. Şair burada sətir sonrasındakı təkrirlər vasitəsilə poetik ritm formalaşdırır:

Qocalığını düşündüm tək-tənha
günlər qocalıqdan və yuxusuzluqdan sonra
çiçəklər qanlı aylardan və tufandan sonra
əzablar xoşbəxtlikdən və uzun ömürdən sonra
necə rahat necə rahat necə rahat (2, s. 45).

Burada hər bir poetik sətirin özünün daxili dinamikası vardır; bu dinamikada poetik mətndə “sonra” sözünün təkrarı, poetik passajlararası “və” bağlayıcısının işlənməsi yeni bir intonasiya yaradır. Sonuncu misrada isə “necə rahat” ifadəsinin üç dəfə işlənməsi müstəqil ritm yaratmaq məqsədi güdür.

Murad Köhnəqala, Həmid Herişçi, Rasim Qaraca, Səlim Babullaoğlunun şeirlərində də avanqardçılıq, modernizm əlamətləri bu və ya digər şəkildə təzahür edir. M.Köhnəqalanın “Alma əhvalatı” kitabında modernist ədəbiyyatın ilkin əlamətlərini görmək olar. Şair ilk kitabına qədim şərq üslubunda işlədiyi “Gümüş kuzə” povesti və müxtəlif illərdə yazdığı şeirləri toplanmışdır. “Gümüş kuzə” povesti struktur baxımından klassik ədəbiyyatımızın nəsrə davamıdır. “Minacat”, “Tanrının güldəki sifəti”, “Yazılma səbəbi”, “Saqınamə”, “Yaşadığım dövr”, “Məhəmməd peyğəmbərə dua” girişindən sonra verilən bədii mətndə nəsrə nəzm birlərini əvəz edir. Əsərdə nəsrin üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, şairin poetik düşüncələri burada özünü göstərir. Lakin şairin əsas məqsədi köhnə formada yeni bədii mətnlərin yaradılmasıdır. Bu mənada klassik formadan istifadə edən şair dastan elementlərindən də istifadə edir.

90-cı illərin sonlarına doğru Azərbaycan poeziyası, eləcə də sərbəst şeirində postmodernizmin təzahürləri görünməyə başlayır. Maraqlıdır ki, bu təzahürlər, demək olar ki, nəsrə paralel şəkildə poeziyada da üzə çıxır. Avropada postmodernizm modernizmdən sonra ortaya çıxırsa, milli poeziyada eyni vaxtda özünü göstərir və o zamandan hər iki izmin özü tam olmasa da, təzahür formaları bu və ya digər şəkildə davam edir. Əgər modernizmin əsas xüsusiyyəti dünyanı insan təfəkkürünün tam və yeganə sistem kimi dərk etmək, qavramaq, dünyanı yenidən qurmaq, cəmiyyətlə təbiətin əsas qanunlarının öyrənilməsi vasitəsilə tarixi inkişafa təsir etmək idisə, postmodernizmdə strukturu özündən əvvəl mövcud olanın üzərində onu inkar edərək yeni bir konstruksiya ortaya çıxarmaqdır.

M.Köhnəqalanın yaradıcılığında “mətnin dekonstruksiyası” (Jak Derrida) uğradılması və tamnamilə fərqli poetik qənaətlərə gəlinməsi tendensiyası vardır. Onun “Alma əhvalatı” kitabında toplanan şeirlərin bir çoxu 80-ci illərdə ənənəvi poetik formalarda yazılsa da, 90-cı illərdə yazdığı şeirlər həm forma, həm də poetik məzmun baxımından postmodern şeir nümunələrini özündə ehtiva edir. Bu şeirləri müəllif “Şeir sərgisi” başlığı altında təqdim edir. Şeirlər “Ağır şeirlər” sərgisi”, “Gəraylılar” sərgisi”, “Qoşmalar” sərgisi”, “Sərbəst qəzəllər” sərgisi”, “Şəkil dəftəri” sərgisi”, “Laylalar” sərgisi”, “Divanilər” sərgisi”, “Dekabr şeirləri” sərgisi” abşlıqları altında təqdim olunur. Bu şeirlərin əksəriyyəti sərbəst şeir formasında yazılmışdır. İnsan, dünya, həyat hadisələrinə fərqli yöndən baxır, orta əsr dini mistik cərəyanlarından təsirlənən şair müasir dünyanı yenidən dərk etməyə cəhd edir. Nəticədə oxucu bu şeirlərdə sirli, mistik bir aura ilə qarşılaşır. Klassik obrazlardan istifadə müasir düşüncəni ifadə etməyə mane olmur. Onun “Aşiq oldur ki, // heyran olduğun bilməz, // özünə heyran olan // içində şeytan olduğun bilməz. // Bir ügün qəzəblənib də // asdırar padşah öz şairini, // əyanlar təzim edib // saqqal əyər bu əmrinə. // Yazıq padşah, // qəzəbində nöqsan olduğun bilməz” (3, s. 79) şeirində klassik forma ilə sərbəst şeir üzvü şəkildə bir-birinə qovuşmuşdur. Şairin burada istifadə etdiyi bədii obrazlar da klassik ədəbiyyatdan gəlir:

Doğulmamış neçə oğul var
Ana bətnində-
Yusif kimi zülmətdə
Dərviş, neçün, heç kimsənə
Haçansa qul kimi
Bazara çəkiləcəyini,
Ya haçansa
Misirdə sultan olduğun bilməz?! (3, s. 80).

M.Köhnəqalanın bir çox şeirləri bugünkü real hadisələri əks etdirsə də, içərisində mistik bir düşüncə də vardır. Şeirlərinin əksəriyyəti adsız olsa da, bir çox şeirlərinə ad vermişdir. Bu cəhətdən “Təkamül nəzəriyyəsi”, “Otağın küncündə”, “Ömrün tərkibi”, “Azad adam”, “Şeir”, “Təklif” və s. şeirlərindəki hiss və düşüncələrini modern şəkildə ifadə edir. “Şeir” adlı poetik parçada şairin estetik platformasını ifadə edir. Bu platformaya görə şair şeir yazmaqla çörək qazanmağın təzadlarını üzə çıxarmağa çalışır. “Dostum, təzə şeir varmı, // evində çörək varmı?” poetik dilemması lirik qəhrəmanın “Qana bulama çörəklərini // Qana yazma şeirlərini”, yaxud “Çörəkdən yazma // Çörəyə yazma şeirlərini” poetik xəbərdarlığı ilə davam edir. Şairin çıxardığı poetik qənaət isə belədir: “Dostum, çörəkdən yaz şeirlərini // Dostum, şeirdən yaz çörəklərini...” (3, s. 100).

“Təkamül nəzəriyyəsi” şeirində isə Çarlz Darvinin məlum nəzəriyyəsinə şübhə ilə yanaşaraq “Yoldaş Darvin, // doğrudan da dəqiq, dəqiq // əla, əla!..” // Özüm ölüm, səndəki kəllə...”, -deyə ironik münasibət bildirilir. Darvinin təkamül nəzəriyyəsini öz şəxsi təcrübəsində poetik şəkildə belə ifadə edir:

Bir də gördün,
Vaxtı keçmiş sosiska satdım
Bir də gördün, çörəklərin
Kündəsini kəsib gödəltdim
Bir də gördün
Mərifəti qarmaladım

Bir də gördün
 Kəmiyyəti qarmaladım
 Bir də gördün
 Nəzakəti qarmaladım (3, s. 104).

Lakin M.Köhnəqalanın postmodernist şeirlərinin hamısını yaxşı nümunə kimi təqdim etmək olmur. Belə ki, ya hər hansı bir forma, ya da məzmunun dekonstruksiya edilməsi heç də hər zaman uğurlu alınmır. Əlbəttə, dekonstruksiya postmodernizmin əsas xüsusiyyətlərindən biridir, ancaq M.Köhnəqalanın Rəsul Rzanın “Lenin” poemasından bir parçanı dekonstruksiya edərək “Mən hansı bir insana/bənzədim ki, Lenini” misralarından çıxış edərək yeni bir “Mən hansı bir meymuna/bənzədim ki insanı/meymun onun yanında toya getməli olsun/mən hansı bir anaya/bənzədim ki tumsatan qadını/doğrudan da onun gələcəyi/perspektivli və parlaq olsun” (3, s. 112) yazması ilə yeni poetik mətn yarada bilməmişdir. Aydın məsələdir ki, şair burada postmodern ironiyadan istifadə etməyə çalışmışdır. Bununla belə, hər bir dekonstruksiya belə orijinal bədii mətnlə tamamlanmalıdır. Yalnız bundan sonra həmin əsər orijinal mənə daşıya və ədəbiyyatımıza daxil ola bilər. Həm forma, həm də məzmunun azacıq dəyişikliklə dekonstruksiya edilməsi və yeni bir poetik qənaətin ortaya çıxması prosesi burada baş verməmişdir. Bu cür hallara R.Qaracanın, H.Herisçinin, A.Yeniseyin şeirlərində də rast gəlirik.

Ənənəvi formalardan çağdaş üsullarla müdaxilə M.Köhnəqala ilə yanaşı, Qəşəm Nəcəfzadənin də yaradıcılığında istifadə edilir. Onun “Qoşma”, “Gəraylı”, “Bayatı”, “Çöl müxəmməsi” şeirləri bir silsilə təşkil edir. Şair bu şeirlərində köhnə (ənənəvi) formanı dekonstruksiya edir. “Qoşma” şeirində predmet qoşmasayağı təsvir olunur; yəni verilən hər bir passajda bir fikir ifadə olunur. Sadəcə burada qoşmanın forma məhdudiyyəti gözlənilmir. Gəraylı, bayatı, çöl müxəmməsi şeirlərində də eyni mənzərə ilə qarşılaşırıq. “Gəraylı” və “Bayatı” şeirləri ənənəvi formada olan “Könül...”, “Əzizinəm...” müraciətləri ilə başlasa da, bu axıra qədər davam etmir. Şair ənənəvi formadan məzmun baxımından yaxınlaşır, forma isə yeni effektiv detallarla zənginləşir. “Gəraylı” şeirində gəraylılardakı deyişmə aspekti saxlanılır. Şeirin birinci “Könül, bu bulağın başında əylən/Gör sular nədən oynar./Sular qırmızı köynəkdi/İçində bədən oynar” hissəsindən sonra ritm dəyişir və poetik çalarlar əyaniləşir. Bu çalarlarda gəraylı formasına məxsus diskurs sərbəst şəkildə verilir:

Könül dedi: qoy bulaqdan soruşum
 Bulaq, içində oynayan nədi?
 -Nəfəsimdi
 -Bəs niyə dartınır?
 -Əsirimdi (4, s. 54).

“Bayatı” şeirinin hər bir hissəsinin ilk sözü “əzizinəm” xitabı ilə başlasa da, bölümlər daxilində sərbəst şeirin daxili qanunları işə düşür. Ancaq bayatı ruhu öz varlığını hansı şəkildə qoruyub saxlaya bilər. Şeirdən bir passaja nəzər salaq:

Əzizinəm ağacın koğuşunda
 balalayan quş,
 balan sarı dimdiyini
 Bir dən bilib dimdikləyər.
 Əzizinəm ağaclarda
 bulud-bulud yuvalar,
 Barmaqlarım dən-dən

yuvalara tökülər (4, s. 56).

Bunları müasir, yaxud qəşəmsayağı bayatılar da adlandırmaq olar. Hər halda Q.Nəcəfzadə bu formadan bir qədər geniş istifadə etməsə də ənənəvi formanın dekonstruksiyası kimi poeziyamızda yeni bir təmayüldür. Həm M.Köhnəqala, həm də Q.Nəcəfzadənin ənənəvi formadan bu cür istifadə postmodernizmin ilkin təzahürləri hesab etmək olar.

Adil Mirseyidin poeziyası modernizmin cərəyanının ən yaxşı nümunələrini özündə ehtiva edir. Şairin yaradıcılığında modernist təmayülün yeni dalğasını aydın şəkildə görmək olar. Onun “İN MEMORİAM”, “Kətan, yağlı boyalar”, “Kompozisiyalar”, “Sonatlar”, “Kapriççolar, “Güzgüdəki adam” , “Paris motivləri”, “Vağzal eskizləri” və “Quma çəkilmis rəsmlər” silsilə şeirlərində Avropa modernizminin yeni mərhələdə davamını görmək olur. Onun poeziyasında Qərb modernizmi Şərq təsviri sənət elementləri, eləcə də caz havası ilə zənginləşir. “Caz”, “Payız hannibalizmi, “Cariqulum vitae” (tərcümeyi-hal və yaxud ömür salnaməsi), “Klassikal musiqi for meditation” (klassik musiqi ilə meditasiya) və “Metropol rüyaları” poemalarında yeni poetik variasiyalardan istifadə olunur. Lirik qəhrəmanın “göydə ay yerdə ölüm/hara gedim mən gülüm” sualına “bir gün ölüm mələyim çıxacaq bir güzgüdən/eyni musiqini dinləyəcəyik həmə”, -deyə cavab verir. Şairin gəldiyi poetik qənaət orijinal poetik variasiyadır:

tenor saksafon
molbertdə yarımçıq bir kompozisiyon
hansı rəyada gizlənim ay çəkib aparmasın məni
söylə harda yuva qurum
yağmur yağmasın pəncərəmə
mən pikassonun minotavri kimiyəm bu gecə
bu son sevdə son umud
qəhr oldum məni unut (6, s. 76).

Postmodernizm əlamətlərinə Rasim Qaraca, Zahir Əzəmət, Xanəmir, Həmid Herişçi, Aqşin Yenisey, İbrahim və başqa bu kimi şairlərin yaradıcılığında da rast gəlmək mümkündür. Onların şeirlərində həyata, dünyaya, ölümə münasibətdə fərqli bir yanaşma vardır, lakin diqqət etdikdə bu deformasiyanın realist şairlərin münasibətinin tərs üzü olduğunu görmək o qədər də çətin deyil. Onların müraciət etdiyi formalar da çox zaman ənənəvi olsa da, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin yeniliyi, poetik bölgülərin, situasiyaların fərqliliyi və sonluğun gözlənilməz nəticə ilə bitməsi baş verir. Xanəmirin “Qarğa beyni yeyən Əli” şeirində hürufizmə xas olan mistik təfəkkürün izlərini görürük. Şair burada müasirlərinin düşüncəsini göstərmək üçün Qarağabeyin Əli obrazından istifadə edir. Qarağabeyin Əli indiki zamanda manqurtlaşmış müasirimizin obrazını ifadə edir. Lakin şair bu obrazın üzünün cizgilərini hürufizm rəmzləri ilə simvollaşdırır və ərəb əlifbasının hərfləri ilə mənalandırır. Beləliklə, hürufizmə xas olan mistik təfəkkür burada obrazın dekonstruksiyasına nail olur.

Əlbəttə, müstəqillik dövründə sərbəst formada modern şeir adı altında yazılan bütün şeirləri modernist, yaxud postmodernist təmayülə aid etmək düzgün olmazdı. Modernizm və postmodernizm, hər şeydən əvvəl, bir ədəbi-estetik cərəyandır. Bu ad altında yaranan bir çox şeirlərdə dünyaya yeni baxış heç də modernist estetik düşüncə kontekstindən verilmir. Burada avanqard şeirlə modernist, yaxud postmodernist şeiri də qarışdırmaq meylə nəzərə cərpir ki, fikrimizcə, bu məsələləri qarışdırmaq olmaz. Bəzən də şeirdə rəmzlərdən, yeni bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə modernist şeir kimi qələmə verilir. Demək lazımdır ki, poeziya zaman-zaman ifadə vasitələri baxımından yeniləşir və dəyişir. Bu yeniləşmə və dəyişmə isə modernizm ədəbi cərəyanının təzahür formalarından yalnız biridir. Əsas

məsələ modernizmin müasir poeziyamızın üslubi istiqamətlərindən birinə çevrilməsi, poetik estetik düşüncəni bütünlüklə ifadə etməsidir.

Beləliklə, Azərbaycan sərbəst şeiri son illərdə xeyli inkişaf etmiş, forma və məzmun baxımından yenilənmiş və zənginləşmişdir. 90-cı illərdə çağdaş poeziyanın bir neçə istiqamətdə inkişaf etdiyinə şahidi oluruq. Bu istiqamətlərdən biri modernizmin və postmodernizmin təzahürüdür. Belə demək mümkünsə, sərbəst şeirin ən böyük uğurlarından biri modernizmin və postmodernizm çağdaş Azərbaycan sərbəst şeirinin ən böyük hadisəsidir. Sərbəst şeir poetik təfəkkürdə daha da möhkəmlənib və strukturlaşıb. Bu istiqamətdə yazılan sərbəst şeirlər çağdaş poeziyamızın mənzərəsini və xəritəsini xeyli dərəcədə zənginləşdirmiş və yenilənmişdir. Onun nümayəndələri öz şeirləri ilə yalnız milli ədəbi mühitdə deyil, ondan kənarlarda da tanınmışlar.

Ədəbiyyat

1. Yusifli, V. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər) Bakı: Mütərcim, 2009. 404 s.
2. Osmanlı, D. Ağ kitab Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1997. 67 s.
3. Yusifli, V. Poeziya və zaman Bakı: Mütərcim, 2012. 380 s.
4. Köhnəqala, M. Alma əhvalatı Bakı: Adiloğlu, 2002. 112 s.
5. Nəcəfzadə, Q. Oğlum, qapını aç, qapıda bir külək ölür -Bakı: -Şirvannəşr, -2009, -132 s.
6. Mirseyid A. Ay süvarisi Bakı: Vektor, 2008. 162 s.

ПРОЯВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗМА И ПОСТМОДЕРНИЗМА В СВОБОДНОЙ ПОЭЗИИ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Алиева Гюльтекин Агаджан кызы

Резюме

В статье рассматривается вхождение свободной поэзии в новую фазу в период независимости и факторы модернизма и постмодернизма, которые привели к этому нововведению. Отмечается, что большое количество людей, пришедших в этот период в свободную поэзию, и формирование их индивидуальных стилей изменили ее ландшафт. Камал Абдулла, Вагиф Баятлы Одер, Адиль Мирсеид, Гамид Херисчи, Рашад Меджид, Селим Бабуллаоглу, Гулу Агсес, Этимад Башкечид, Мурад Кёхнегала, Дайанет Османлы, Захир Азамат, Аждар Ол, Азад Йашар, Гашам Наджефзаде, Шаиг Вали, Расим Гараджа, Ибрагим Ибрагимли, Ханамир, Акшин Йенисеи, Кёнуль Гасаноглу и другие свободные стихи десятков поэтов определяют новый образ этой поэтической формы. Свободные стихи нового поколения определили новую поэтическую дорожную карту и, таким образом, сформировали сцену. Наиболее заметными чертами их творчества являются модернизм и постмодернизм. Если можно так сказать, одно из величайших достижений свободного стиха является величайшим явлением модернизма и постмодернизма в современной азербайджанской свободной поэзии. Свободная поэзия еще больше укрепляется и структурируется в поэтическом мышлении.

MANIFESTATIONS OF MODERNISM AND POSTMODERNISM IN THE FREE POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Aliyeva Gultakin Agacan

Summary

The article examines the entry of free verse into a new phase during independence and the factors of modernism and postmodernism that conditioned this innovation. It is noted that a

large number of newcomers to free verse during this period and the formation of their individual styles changed its view. Kamal Abdulla, Vagif Bayatli Oder, Adil Mirseyid, Hamid Herischi, Rashad Majid, Salim Babullaoglu, Gulu Agses, Etimad Bashkechid, Murad Kohnagala, Dayanat Osmanli, Zahir Azamat, Ajdar Ol, Azad Yashar, Gasham Najafzade, Shaig Veli, Rasim Garaca, İbrahim İbrahimli, Xanamir, Agshin Yenisei, Konul Hasangulu and others define a new way of this poetic form. The free verse of the new generation has defined a new poetic road map and thus formed a new stage. The most noticeable point of their works is modernism and postmodernism features. If it is possible to say so, one of the greatest successes of free verse is the greatest event of modernism and postmodernism in modern Azerbaijani free verse. Free verse is further strengthened and structured in poetic thinking.

Rəyçi: prof. Bədirxan Əhmədov

Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının 05 aprel 2022-ci il tarixli iclasın 10 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 12 aprel 2022-ci il

UOT:80.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПУТИ ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Исаева Айгюн Ханоглан гызы
Бакинский Славянский Университет
aygun.isayeva@hotmail.com

Резюме: В статье рассматриваются лексические выражения модальных глаголов в английском и русском языках. Модальность могут выражать различные грамматические и лексические средства и особые формы наклонений. Модальные глаголы используются для обозначения различных значений или действий, таких как просьба, обязанность, приказ, разрешение и т. д. При всех различных оттенках значения использование модальных глаголов представляет собой огромную проблему. В английском языке модальность возможности выражается лексическими средствами, но не так широко, как грамматическими.

Ключевые слова: язык, лингвистика, модальность, глагол, грамматический, лексический

Key words: language, linguistics, modality, verb, grammatical, lexical

Açar sözlər: dil, dilçilik, modallıq, fel, qrammatik, leksik

Языкознание прошло большой путь в изучении модальности, опираясь на достижения логики, семиотики и психологии. Однако в силу многообразия модальности, специфики языкового выражения и его функциональных особенностей оно еще не получило полного объяснения. В середине XX века были собраны и систематизированы все лингвистические измышления, относящиеся ко всем выражениям, вводным словам и дополнительным конструкциям в грамматике русского языка, но определения модальности еще не существовало. Впервые в лингвистическом словаре [1] дается определение модальности, которая понимается как понятийная категория в смысле отношения говорящего к содержанию выражения и его отношения к содержанию выражения посредством различных